

TARİH VESİKALARI

MİLLÎ EĞİTİM BAKANLIĞI TÜRK KÜLTÜR ESERLERİ BÜROSU
TARAFINDAN YAYIMLANIR.

YAZI İŞLERİNİ İDARE EDENLER

HİKMET İLAYDIN

İSMET PARMAKSIZOĞLU

YENİ SERİ, I. CİLD

MART 1961

3 (18). SAYI

İÇİNDEKİLER

VESİKALAR VE ARAŞTIRMALAR

Faik Reşit UNAT, <i>Amasya Protokolleri</i>	359
Doç. Dr. Mustafa AKDAĞ, <i>Ankara Sultan Alâeddin Camii kapısında bulunan hicri 763 tarihli bir kitabenin tarihi önemi</i>	366
M. Çağatay ULUÇAY, <i>Selim - Bâyezid mücadelesi</i>	374
Dr. Ali SEVİM, <i>Anadolu Selçuklularına ait bir eser, Ravzatül'-küttâb ve Hadika- tü'l-elbâb</i>	388
İsmet PARMAKSIZOĞLU, <i>Kuyucu Murad Paşa'nın İran'a gönderdiği bir mektiup</i>	419
Dr. Selâhattin TANSEL, <i>Silâhşor'un Feth-nâme-i Digâr-ı Arab adlı eseri</i>	430

BİBLİYOGRAFYA

<i>Türk tarihi ile ilgili makaleler bibliyografyası (Ahmed KUŞAT)</i>	455
---	-----

ANKARA SULTAN ALÂEDDİN CAMİİ KAPISINDA BULUNAN HİCRİ 763 TARİHLİ BİR KİTABENİN TARİHİ ÖNEMİ

Doçent Dr. MUSTAFA AKDAĞ

A. Sultan Orhanın ölüm yılını bilmemize yardımı

Osmanlı Sultanlığı'nın kurucusu kabul olunan ve devrinin siyasî hukuk kaidelerine göre hanedanın ilk müstakil hükümdarı sayılan [1] Orhan Beyin hangi yıl cülûs ettiği ve hele, hayli uzun bir hükümdarlıktan sonra, ne zaman öldüğü iyice bilinmiyor. Eski Osmanlı kaynaklarından çoğu bu hususta 759 (1358) yılının sonlarını veya 760 (1359) başlarını kabul etmektedirler. Gûya, Şehzâde Süleyman Paşa ölünce, oğlunun başına gelen kazaya tahammül edemeyen Sultan da ondan birkaç ay sonra ölmüştür [2]. Diğer bir kısmı dahi Sultanın 761 (1360)'de öldüğünü kabul ederler [3]. Hayrullah Efendi, Orhan'ın, otuz beş yıllık saltanattan sonra, Süleyman Paşanın âni ölümü teessüründen kendini kurtaramayarak hastalandığını, fakat, Rumelideki karışık durum dolayısıyla, diğer oğlu Murad'ı fiilen hükümdar yapıp ordunun başına yolladığını, kendisi İznik'te bulunurken, hastalığının artması üzerine, müstakbel sultanı yanına davet ile nasihatlar verdikten sonra, 761 de vefat ettiğini kaydediyor [4]. Hüseyin Hüsameddin'in vaktiyle neşrettiği, Sultan Orhanın sağlığında tanzim edilmiş bir vakfiye 1360 Nisanı sonlarını (evail-i Cemâziyel-âhir 761) gösterdiğinden dolayı, bu hükümdarın ölüm yılı olarak bu seneden evvelkileri kaydetmiş olanların kâmilen yanlış oldukları anlaşılmıştır [5]. Gibbons, **Osmanlı İmparatorluğunun Kuruluşu** adlı eserinde, 761 yılını verenleri haklı bulmakta ve Jireçek tarafından ileri sürülen 1362 Mart'ı (763) tarihini ciddiye almamaktadır [6]. Halbuki, 1933'te Atina'da yayımlanan bir Bizans kaynağı, Jireçek'i teyidediyor [7].

Ankara'da İçhisar'da bulunan meşhur Alâeddin Câmiinin 763'te tamirini yaptıran Osmanlı Beylerbeyisi Lü'lü' Paşa, bu münasebetle, adı geçen binaya koydurduğu kitabesinde, zamanın hükümdarı olarak Sultan

[1] İdris-i Bitlisi, **Heşt-Behişt**, Nuruosmaniye yazm. No. 3209, vr. 73 a-74 a.

[2] Meselâ bakınız: **Müneccimbaşı**, c. III, s. 291.

[3] Hüseyin Hüsameddin, bütün bunları münakaşa etmiştir; bu hususta şu makalesine bakınız: **TTEM**, Sene XVI, s. 298.

[4] **Hayrullah Efendi Tarihi**, c. III, s. 102-103.

[5] Bu vakfiye için bakınız: **TTEM**, Sene XVI, s. 295.

[6] Gibbons, adı geçen eser (**Türk. Terc. R. Hulûsi**), s. 90.

[7] L. Bréhier, **Vie et Mort de Byzance**, s. 452.

Orhan'ı zikrettirmiştir [*] ki, bunda herhangi bir yanlışlık olmasına imkân yoktur.

Bugün, hâlâ hiç yıpranmamış olarak muhafaza olunan bu mühim kitabe vaktiyle Mübarek Galib Bey tarafından iki defa neşrolünmüş, fakat tarihî vak'alar bakımından ehemmiyeti takdir olunamamıştır [9]. Kitabenin tanıtılmasının üzerinden otuz yıl geçtiği halde Osmanlı tarihi ile uğraşanlarca buna neden ehemmiyet verilmediğine gelince, biz bunu kitabenin yanlış okunduğu zannına atfediyoruz. Çünkü, hemen bütün eski kaynaklar ve onlara dayanan tetkik eserleri, en nihayet, Orhanın ölüm yılı olarak 761 üzerinde birleşiyorlardı; adı geçen sultanın 763'te de sağ olabileceği katıyyen düşünülemezdi.

Nihayet P. Wittek **Ortazamanda Ankara** başlıklı makalesinde, bu şehrin Osmanlılara ne zaman geçtiğini tedkik ederken, bahsettiğimiz kitabeğe de dokunmuştur. Fakat o, 763'te artık I. Murad'ın hükümdar bulunduğu hakkındaki alışkanlığın tesiri ile, kitabenin muhakkak surette yanlış okunduğunu, üçüncü satırın nihayetine sıkışmış halde bulunan ve gayet güç okunan "Murad" adının naşir tarafından görülemediğini iddia ediyor. İfadesine göre, kendisi de, merdiven kurarak, kitabenin okunuşunu bir daha kontrol etmiş, parmaklarıyla dahi yokluyarak "Murad" adını orada bulmuştur. Şu halde bu müellife göre, bu kitabe ancak 763'te Sultan Murad'ın katî surette hükümdar olduğunu göstermek gibi bir değer taşır [10].

Bahsettiğimiz tarihî vesikada, "Orhan" kelimesinden evvel, "Murad ibn" kelimelerinin bulunması lâzım geldiğini düşünenleri, bu kitabenin mevcut bilgimize aykırılığından başka, tertibindeki başkalık da şaşırtmış olabilir. Filhakika, Orhan, zamanın hükümdarı olarak zikrolunduğuna göre, mutad olduğu halde, babasının adı neden konmamıştır? Yani, "Orhan ibn Osman" şekli mevcud olmadığına göre, "Murad ibn Orhan" şekli düşünülemez mi?

Stampajını koyduğumuz kitabenin "Sultanü'l-âzam Orhan" namına olduğu hiç şüphe edilmeyecek şekilde sarih olarak okunmakla beraber, üçüncü satırın sonuna "Murad" adının görünmeyecek derecede sıkıştırılmış olduğunu söyleyen, ve belki de bunu, yukarıda kaydettiğimiz gibi, kitabelerde hükümdarların baba adlarıyla birlikte zikrolunmaları şeklindeki bir gelenekten çıkaran P. Wittek'e şunu hatırlatalım ki, devrin sul-

[8] Kitabenin tarafımızdan yaptırılan stampajına bakınız. (Camiin bulunduğu İçhisara kadar giderek bu işi bize yapan Konya Müzesi eski müdürü Zeki Oral'a teşekkürlerimizi sunuyoruz.)

[9] Mübarek Galip, *Anadolu Türk âsar ve mahkûkâtı*: Ankara, Kısım I, s.47. (Müellif burada Lü'lü' Paşa yerine Lü'lü' Bey okumuş, sonra bu eserin ikinci kısmını neşrettiğinde «Bey» i «Paşa» olarak düzeltmiştir.)

[10] -Bu makale için bakınız: *Festschrift Jacob*, s. 329. (Kitabe hakkındaki münakaşa, s. 354; not 2 dedir).

tânının adı, hiçbir suretle, herhangi bir kelime imiş gibi, yarım bırakılmaz veya okunamayacak şekilde bir köşeye sıkıştırılmaz. Bundan başka, o sıralarda ve daha evveleri, Ankaradan şarka gidildikçe, baba adına lüzum olmadan, yalnız hükümdar isminin bulunduğu kitabeler çoktur [11].

Gerek Osman Bey'e, gerek Sultan Orhan'a ait yayınlanmış vakfiyeler, bu sonuncunun, 724 Hicrî (1324 Milâdî) yılında cülûs etmiş olduğunu anlatıyor [12]. Lü'lü' Paşa'nın bu kitabesi ise, Orhan'ın 763 (1362)'te hâlâ hükümdar olduğunu isbat etmektedir. Yukarda adı geçen Bizans kroniği bu padişahın 1362 Mart'ında öldüğünü kaydettiğine nazaran, bu tarih yukarıdaki kitabe tarihi olan 763 yılının Cemâziyel-evvel ayı içine düşer. Ahmedî de, *İskendernâme*'sinde, Orhan'ın 39 yıl hükümdarlık ettiğini kat'iyetle söylüyor ki, bu da Bizans kaynağını teyid etmektedir [13]. Şu halde, Anadolu Beylerbeyisi Lü'lü' Paşa, stampajda görülen kitabesini 763 yılı Cemâziyel-evvel ayından önce yerine koydurmuş; belki aynı ay içinde, yahut az sonra, Orhan ölmüştür. İşte, bu kitabeden çıkan en mühim netice budur.

B. Tarihi vak'aların kitabeye göre izahı

724 (1324)'te cülûs ederek, 39 yıl saltanattan sonra 763 (1362)'te ölmüş olduğu sabit olan Orhan'ın son bir iki yılı içinde geçen ve fakat yanlış olarak I. Murad'a maledilen bazı mühim vak'aların burada kaydı icab ediyor ki, bunların başında Ankaranın Osmanlılara geçişi gelmektedir. O zaman için Anadolu'nun belli başlı merkezlerinden olan bu büyük şehrin Murad'ın hükümdarlığından evvel, yani Orhan'ın son yıllarında Osmanlı birliğine katıldığı bu kitabe ile sabit olmakla beraber, bunun kat'i tarihi malûm değildir. Bir Bizans kaynağı Şehzade Süleymanın daha 1354 (Hicrî 755)'te burasını almış olduğunu kaydediyorsa da [14], Osmanlı kaynaklarının ekseriyeti 1360 (Hicrî 761) tarihini Ankaranın Osmanlılara geçiş yılı kabul ediyorlar. Bu tarihte ordunun idaresi Murad'ın elinde olduğundan, tabii olarak, hâdise de ona maledilmektedir [15]. Aynı zamanda, kendisi padişah diye bilinen Murad, bu ilk zaferi ile tebci edilmiştir. Adı geçen kaynaklar Ankaranın zaptı münasebetiyle Osmanlı ordularının Ertena Oğulları aleyhine şarka hududu daha nerelere kadar götürdükleri hakkında bir şey söylemiyorlar. P. Wittek ise, Âlî'nin *Mirkatü'l-Cihâd* adlı eserinin mukaddimesini yanlış iktibas eden İbnülemin Mahmud Kemal'in bir ifadesine dayanarak, Murad'ın 761 yazında, Anka-

[11] Şu nümüneler: İ. H. Uzunçarşılı, *Anadolu Kitabeleri*, c. I, s. 70, 84, 103.

[12] İ. H. Uzunçarşılı, *Bellekten*, No. 19, s. 283.

[13] N. Sami Banarlı, *Ahmedî'nin İskendernâmesi*, *Türkiyat Mecmuası*, c. VI, s. 121. Enveri, 40 yıl saltanat sürdüğünü söyler *Düsturnâme*, s. 84.

[14] İ. H. Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, c. I, s. 36.

[15] Âlî, *Kühü'l-Ahbâr*, c. V, s. 66 ve 67.

rayı aldıktan sonra, Tokat'a kadar gitmiş olduğunu iddia ediyor [16]. Eğer bu bir hakikat olsaydı, Osmanlı tarihi için şüphesiz çok mühim bir hâdise teşkil edecekti. Mahmud Kemal'in Âlî'den iktibas ile, **Menâkıb-i Hünerverân**'ın önsözüne koyduğu ve P. Wittek'i de yanıltan ifadeye göre [17] Murad, -sanki, 762 de Tokat'a giderek, bu şehrin kalesinde dizdar olan Ârif Ali adında birisini Dânişmend Gazi'nin fütuhatını yazmaya memur etmiştir. Halbuki, Âlî'nin **Mirkatü'l-Cihâd**'daki sözleri aynen şöyledir: "Sene 762 târihinde ki saltanat-ı Memleket-i Rûm ve eyâlet-i merzûbûm-ı salâbet-rüsûm salâtîn-i Âl-i Osmandan Gazi Hudâvendigâr dîmekle ma'rûf ve kerâmet ve velâyetle şân-ı hidâyetmendi mevsûf Sultan Murad Han bin Orhan Gazi hutbe-i refiatü'l-mertebesiyle muanven ve ma'lûm imiş, târih-i merkumda Ârif Ali nâm kem-bizâat-i enâm ve nebhre-i behresi ma'rifet sikkesinde nâkisü'l-ayâr ve nâ-temâm ki kal'a-i Tokat dizdarlığı ile şöhre-i havâss ve avâm ve nev'an nazm ve nesr âşinâlığıyla Ârif nâmı kendisine isnâd olunması mahz-ı rağbet-i hüner-mendân-ı mârifet-fercâm olup ol zamânın [18] hâkimi kendüye rağbet eylemiş, ya'nî ki Melik Dânişmend Gazi fütûhâtı'nın te'lîfine mezbûru me'mûr-ı bî-bizâat eylemiş..." [19].

Şu ifadenin açıkça anlattığı üzere, Âlî Efendi, Ârif Ali'nin Dânişmend Gazi Fütuhatını bir eser halinde yazdığı 762'de "Saltanat-ı memleket-i Rûm" un Murad uhdesinde olduğunu söylemekte, daha aşağıda, Tokat dizdarını bu eseri yazmağa memur edenin "ol vaktin hâkimi" yani Tokat'a hükmeden kimse olduğunu bildirmektedir ki, bundan Osmanlı Pağışahı'nın Tokat'a sahip olduğunu ve Murad'ın, Ankara seferi münasebetiyle, adı geçen şehre kadar gittiği mânasını çıkarmaya imkân yoktur.

Sultan Orhan 1362 (Hicrî 763)'de öldüğüne göre, bütün Bizanslı ve yerli kaynakların 1354 (755) ile 1360 (761) arasında Ankara'nın zaptı yılı için ihtilâf halinde oldukları bilinmekle beraber, hâdisenin bu tarihlardan birinde vuku bulduğu muhakkaktır. Ancak, almışın yılı gibi tarzı da malûm değildir. Eski Osmanlı vekayinamelerine bakılırsa, Karaman Oğlu, Sivas Hâkimi Ertena, Maraş Türkmén Beyi (Zülkadır Oğlu) ve hattâ Memlûklerin Şam valisi Osmanlılar aleyhine ittifak ederek, memlekete tecavüz etmek istediklerinden, Murad gazâ için hazırladığı orduyu müttefiklerin üzerine sevk hususunda, ulemadan fetva almış, Ankara'yı bu şekilde işgal ile, dönüşte de, "Sultan Öyüğü"nü zaptetmiş idi [20].

[16] P. Wittek, aynı makale, s. 354.

[17] Âlî, **Menâkıb-i Hünerverân**, s. 60.

[18] Metinde bu kelime (كرد) şeklinde olup sanki "ol Karaman'ın hâkimi,, gibi bir mânâ oluyorsa da, biz bunu istinsah hatası sayarak "ol zamanın hâkimi,, şeklinde aldık.

[19] İbnülemin Mahmud Kemal'in yanlış iktibas ettiği bu metin için bakınız: Millet Kütüphanesi Reşid Efendi kısmında, yazma No. 678, vr. 6 b.

[20] Âlî, **Kühü'l-ahbâr**, c. V, s. 66-67.

Burada dikkati çeken cihet, vazifesi gazâ olan Osmanlıların silâhlarını Türk Anadolu'ya çevirmek için meşru bir sebep bulmaya kendilerini mecbur görmeleridir. Anlaşıyor ki, Alâeddin Ertena'nın ölümüyle memleketinde karışıklık çıkınca, bundan Karamanlıların faydalanmak istemeleri üzerine, vaktiyle Dânişmendiye Vilâyetine hükümdar olan ve Amasyayı kendine paytaht edinen son Selçukî Sultanı II. Mes'ud'un "Uc Beylerbeyi" olmuş bulunan Osmanlılar kendilerini bu eski pâyitahta götüreceği yola hâkim Ankara şehrini elden kaçırmak istememişlerdir. Osmanlı kaynaklarınca bu sefer Karaman Oğlu ve mütteliklerine karşı tertibedilmiş gibi gösterilmesine rağmen, onlarla asla karşılaşmadığı düşünülürse, meselenin, Ankara ahî-şehir esnafı tarafından desteklenen bir Ertena valisinden bu mühim yeri almaktan ibaret olduğu anlaşılır. Alâeddin Ertena öldüğü zaman, oğulları Mehmed ile Cafer arasında başlıyan ve hayli uzun süren taht kavgasında, ümeradan Hacı Kutluşah ile vezir Hoca Ali'nin Ertena tahtına tahakkümleri neticesinde, tahttan mahrum kalan şehzadenin Karaman Beyine müracaat etmeyi âdet edinmesi Sivas ile Lârende arasında çetin bir mücadelenin başlamasına sebep olmuştu. Kronolojik bakımdan hâdiseleri hayli karışık anlatan Şikârî'nin de kaydettiği üzere, Hacı Kutluşah, Karamanlıların Sivas işlerine müdahale etmelerine bir mukabele olmak üzere, Konya'yı Karaman Oğullarından almaya muvaffak olmuştu [21]. Karamanlılarla adı geçen Ertena kumandanı arasında (ki, Amasya'ya irsî vali olarak hâkim olduğundan dolayı müstakil bir hüviyyet de alıyordu) geçen bu mücadeleleri Câmî'ü'd-düvel'den nakleden Hüseyin Hüsameddin'in ifadesine göre, Hacı Kutluşah'ın Konya'yı ilk zaptı 1354 (Hicrî 755) de vuku buldu [22] ki, Bizans kaynakları da Orhan'ın Ankara'yı aynı yıl zaptettirdiğini söylüyorlar. Şu hale nazaran, Osmanlıların, Sivas-Lârende mücadelesinde, Hacı Kutluşah ile müttelik olduklarını, Ankara'nın Ertena valisi âsî Ertena şehzadesi tarafını tutarak Karamanlıları iltizam etmeye kalkması üzerine, Şehzade Süleyman Paşa kuvvetlerinin şehri zaptetdiklerini tahmin etmek mümkündür.

Hacı Kutluşah'ın, Konya'yı bir ikinci defa da 1356 (757) de zaptetlediği anlaşılacakla beraber, bu sefer Osmanlıların işe karışıp karışmadıkları bilinmiyor. Sivas ile Lârende arasında bir çatışma da, Ertena Oğlu Cafer, biraderi Mehmed'i hal'ettiği vakit, 1359 (760)'da oldu. Mehmed Ertena'nın Lârende'ye sığınması üzerine, aynı sene, Hacı Kutluşah Konya'yı üçüncü defa işgal etti. Şu sırada Osmanlıların Ankara valisi, eski Ertena valisi olup, 1354'te Sivas'a âsî olduğu behanesi ile Osmanlı ordusunun hücumuna uğrayıp şehri bıraktığı anlaşılan, Devlet-

[21] Şikârî (Konya Neşri), s. 72.

[22] Hüseyin Hüsameddin, Amasya Tarihi, c. III, s. 52.

şah'ın oğlu Nasireddin Bahtiyar Bey idi [23]. Hacı Kutluşah, Konyada Karaman kuvvetleri tarafından kuşatılarak öldürüldüğü vakit, Bahtiyar Beyin de, bundan aldığı cesaretle Bursa'ya karşı isyan ettiği görülüyor ki, Murad'ın, ilk defa Ankara'ya bu isyanı bastırmak üzere geldiğini ve şehri, Ertena devrinden sürüp gelme irsî valisinden aldığı, kölelikten gelme Şehabeddin Paşa'yı Rumeliye vezir-beylerbeyi yaptığı gibi buraya da kitabede adı geçen, gene kölelikten yükselme Lü'lü' Paşayı vezir-beylerbeyi tâyin ettiğini kabul etmek icabeder [24]. Şu halde, Murad tarafından Ankara'nın eski irsî valisi Nasireddin Bahtiyar Bey'den alınarak Anadolu beylerbeyliğinin merkezi halinde Lü'lü' Paşaya verilmesi, Osmanlı kaynaklarınca, buranın sehven ilk olarak zaptolunması şeklinde anlaşılmış olmak icabeder.

Bu isyan hâdisesi dolayısıyla, Sultan Murad, Rumeliden Anadoluya geçerken, Lala Şahin'i, kendisine vezirlik ve beylerbeyliği vererek ordunun başına kumandan tâyin ettiğini, böylece, Osmanlı teşkilâtında askerî vazife görecek yeni bir vezir tipi meydana çıktığını ve bu tipin, ilk örneğine göre, Rumeli Beylerbeyliğinin de kendisine ilâve olarak verilebileceğini, devletin bütün siyasî-idarî umurunu çeviren, ilmiye mesleğinden gelmesi mutad klâsik vezir gibi, paşa unvanını taşıdığı eyice biliyor idiysek de, aynı sırada bunun bir benzerinin Anadoluda ihdas olduğunu bilmiyorduk ki, bize bunu Lü'lü' Paşa'ya ait bu kitabe öğretmektedir. Netice olarak şu söylenebilir ki, Orhan'ın son yıllarında, Paşa unvanını taşıyan üç vezir mevcut olup, birisi vezir-i âzam sıfatı ile devletin siyasî ve idarî umurunu çevirmekte idi ve mutlaka ilmiye mesleğinden seçilmesi icabediyordu. Diğer iki vezir Anadolu ve Rumeli ordularına kumanda ediyorlardı; bu hal ile vazifeleri askerî olduğundan, bu iki mansıba tâyinler asker ocağından yetişenler arasından yapılmalı idi. Lâla Şahin ve Lü'lü' Paşaların da misal oldukları gibi, bu hususta padişah, kölelerini tercih ediyordu.

Osmanlılardan evvel Türk rejimini ifade etmiş olması dolayısıyla, Konya Selçukîleri Divanındaki vaziyeti yukarıda anlatılan ile mukayesâ etmek yerinde ve faydalı olacaktır.

Konya Divanında (bu sultanlığın düzenini Moğollar bozmadan önce) sivil işleri idare eden ve "sâhib" (paşa değil) unvanını taşıyan bir vezir vardı ki, ilmiye mesleğinden geliyordu. Merkez ordusunun idaresine bakan, gene divan mensubu ve sultan'ın köleleri arasından yetişme bir

[23] Osmanlıların müttefiki Kutluşah'a karşı isyan eden ve böylece Orhan'ın Ankara'yı almasına vesile veren Ertena valisi Devletşah'ın Karamanlılarla ittifak ettiğini Şikâri dahi kaydediyor (s. 52).

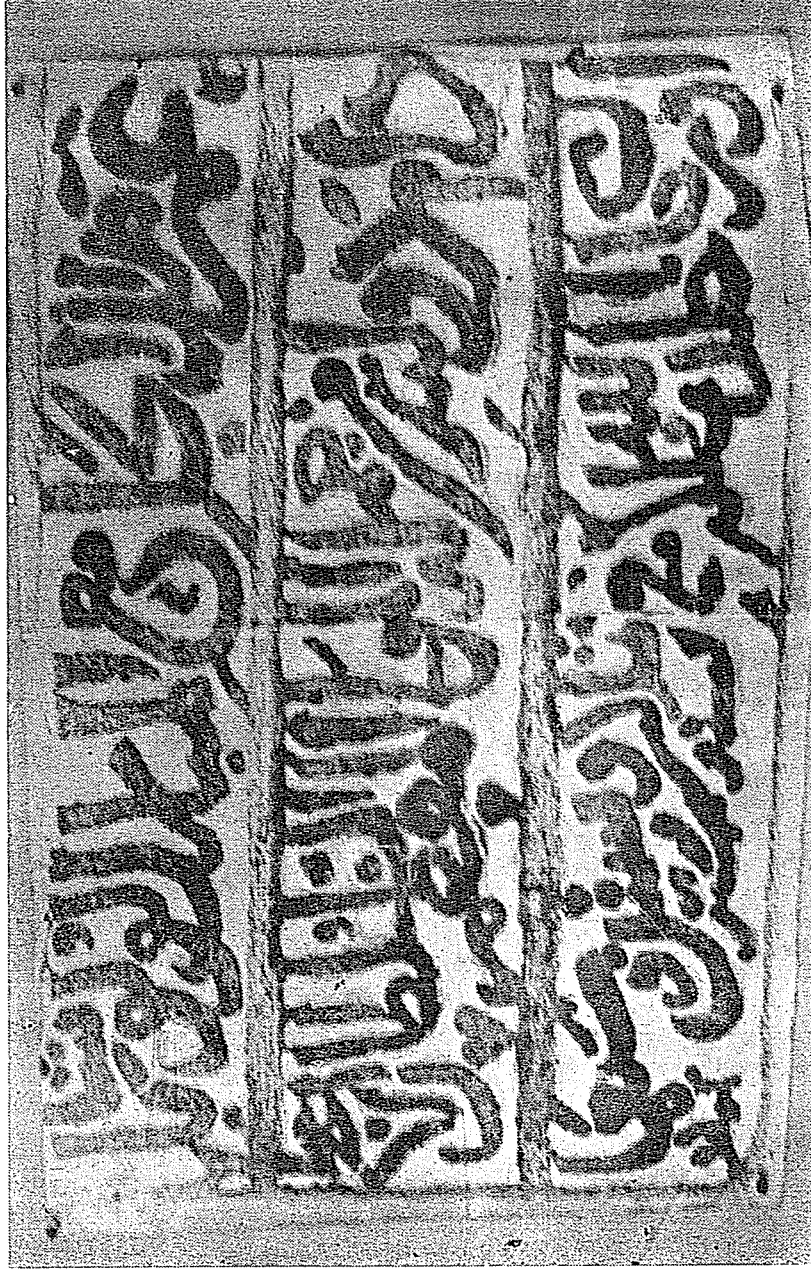
[24] Hüseyin Hüsameddin, bu münasebetle Ankara'yı âsi Bahtiyar Bey'den kurtaranın Murad değil, Sungur Paşa adında bir Osmanlı kumandanı olduğunu söylüyor: *Amasya Tarihi*, c. III, s. 62-65.

de beylerbeyi bulunuyordu. Bizans sınırı boyunca, Karadenizden Akdenize kadar, sağlı sollu iki ordu bölgesi teşkil eden "uc vilâyetleri", Divanla hiç ilgileri bulunmayan ve sultan'a bağlı olan iki "beylerbeyi" nin emri altında muhtar birer idare teşkil ediyorlardı. Bu mansıplar çok vakit aristokrat birer ailenin üzerinde olup, babadan evlâda geçmekteydi. Ucların sağ kanadına bir zamanlar Hüsameddin Çobanbey ailesi, sol kanadına da Dânişmend Gazi neslinden Yağribasan Oğulları bu şekilde sahip olmuşlardı. Esasen, bey veya beylerbeyi olsun, "uc beyleri" hep aristokrat idiler ve mansıplarına babadan evlâda sahip oluyorlardı. Sağ Uc beylerbeylik merkezi Kastamonu, Sol Uc beylerbeylik merkezi de Karahisar (Afyon) ve sonra Kütahya idi. Görülüyor ki, Konya Selçukî rejiminde iki ayrı beylerbeylik müessesesi vardı. Birisi, Divan beylerbeyliği olup, sultanın kölelerinden temayüz eden bir kimsece temsil olunmaktaydı. Divan beylerbeyisinin hususî bir unvanı yoktu. Aristokrat olduklarını, Divanla hiç ilgileri bulunmayıp, muhtar olarak uc vilâyet merkezlerinde oturduklarını söylediğimiz uc beylerbeyleri "bey" unvanını taşımışlardır.

Selçukî toprakları son olarak "Yunan" ve "Dânişmendiye" vilâyetleri halinde ikiye bölündüğü zaman, Sağ Uc'da bulunması dolayısıyla, Amasya merkezine bağlı olan Osman Bey "Uc Beylerbeyi" [25] olarak Söğüt etrafında yeni bir fetih hareketine giriştiğinde, artık Selçukî Sultanlığı sona ermekte olduğundan, kendisi de fiilen serbest olmuştu. Yeni beyliğin bir taraftan İzmit-İstanbul, diğer taraftan Bursa-Gelibolu yönlerine doğru giriştiği geniş fetih hareketlerinde, orduyu Osman Bey'le oğullarından birisinin idare ettikleri, başka bir kumandan kullanmadıkları hususunda kaynaklar müttetikler. Bunun böyle olmasına sebep, henüz bünyesi aristokratik olan "uc" askerî teşkilâtında "fetih hakkı, kılıç hakkı" kaidesi câri olduğundan, hanedana yabancı bir kumandan kullanıldığı taktirde, aldığı yerlere "mülkiyet üzere" sahip olmasının, beyliği daha kuruluşunda parçalayacağı korkusu idi [26]. Osmanlı Beyliğinde, galiba, ilk ihdas edilen mansıp, idarî-siyasî umuru çevirmeye memur, aynen Selçukî modelinde (yalnız unvanı sâhib yerine paşa) bir vezirlikti. Bu vazifeye yalnız ilmiye mesleğinden tâyin yapılabilmekteydi.

[25] Uc teşkilâtının Moğol istilasından sonra da iki «Beylerbeyliği» şeklinde devam ettiğine dair bilgimiz yoktur. Ancak etrafındaki birçok uc beylerine hükmedecek kadar kuvvetli olan beylere «emir-i kebîr» unvanı veriliyordu ki, bu da «Uc beylerbeyliği» ne tekabül etmekte idi. Karaman oğlu, Germiyan oğlu ve Osman Bey «Emir-i Kebîr» unvanını ihraz etmişlerdi. Orhan'a ait bir vakıfnâmede babası Osman'ın lâkabi «Emrî'l-kebîr» olarak kaydolunuyor (TTEM, sene XVI, s. 285).

[26] Osmanlılar gibi «Emir-i Kebîr», yani uc beylerbeyi olan Germiyan oğulları, Ege istikametinde yönelttikleri fetihlerinde, Osmanlılar gibi, seferleri bizzat idare edecek yerde, kumandanlar kullandıklarından Germiyan beyliği garp uclarında parçalandı.

Sultan Alâeddin Camii kitabesi

Sultan Orhan'ın son senelerinde, beyliğin hudutları Rumelide Diemetoka'yı, Anadolu'da da Ankara'yı aşınca, Şehzade Süleymanın ölümünün de tesiriyle, iki vezirlik daha ihdas edildi. Fakat buralara tâyin olunanlar, siyasi-idarî umurla değil, askerî işlerle uğraşacaklardı. Uclardaki ordulara kumanda edecekleri için, Selçukîlerde olduğu gibi, kendilerine beylerbeylik vazifesi de verildi. Şu halde, bu vezir-beylerbeyleri askerî vazifeli olarak uclarda çalıştıkları için, Selçukî "Uc Beylerbeyi" lerine benzeseler de kendileri köle ve aynı zamanda Divan âzası oldukları için, Konya Sultanlığının Divan beylerbeyi'ne daha çok benziyorlardı. Bu tip ilk vezir-beylerbeyileri, her ikisinin de ilk defa 1360 (761)'ta tâyin olunduklarını sandığımız Lâla Şahin ve Lü'lü' Paşalardır. Bunlar, "paşalık" sıfatını beylerbeyi olduklarından değil, vezirlik rütbelerinden alıyorlardı. Çünkü, sonradan, bu iki mansıp birbirinden ayrıldığı zaman, Anadolu ve Rumeli'ye beylerbeyi tâyin olunanların sadece "bey" unvanı ile iktifa ettiklerini görüyoruz.

Hulâsa, bunlardan şu netice çıkıyor ki, kitabenin yazıldığı 1362 (763) sıralarında, üç Osmanlı vezirinden ikisi, fonksiyon bakımından Selçukî uc beylerbeyilerine benzemekle beraber, Divana dâhil köle ümeradan olarak, Selçukî Divanı beylerbeyi ile aynı olduklarını kabul etmemeye imkân yoktur. Selçukîler zamanında olduğu gibi, Osmanlılar devrinde de uclarda bulunan büyük asil âileler fetihlerde çok mühim rol oynadıkları halde, bunların hep akıncı beyliği ile kanaat etmeye razı olmaları, ne vezirliğe ve ne de beylerbeyliğe yanaştırılmamaları, yeni rejimin mutlakıyetçi karakteri bakımından önemli bir hâdise teşkil eder [27].

[27] Burada neşrettiğimiz kitabe vesilesiyle Osmanlı tarihinin Orhan devri meseleleri hakkında verdiğimiz izahata, yakında neşrine hazırlandığımız Türkiye'nin iktisadi ve içtimai tarihine dair eserimizde (ki 1300 - 1453 arasını ihtiva edecektir) daha geniş bilgi verilecektir.